

Ülkər Qüdrət qızı Səmədova²³
OSMANLI ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞINDA ROMAN JANRININ
BÜNÖVRƏSİNİ QOYANLAR

Bir hadisə ətrafında qurulan ən köhnə folklor nümunələri nağıl və dastanlardır. Mədəniyyət irəlilədikcə, ədəbiyyatda xəyaldan reallığa doğru yol açılmışdır. X əsrdən sonra bütün dünyada əvvəlcə dastana oxşar nağıllar, romanslar, romantik romanlar və sonra real romanlar yazılmışdır.

Bir ədəbiyyat janrı olaraq roman termini Latınca real və ya xəyali bir hadisənin mənsur hekayəsi mənasına gələn "Romanus" kəliməsindən meydana gəlmişdir. Köhnə ədəbiyyatda roman "təqribən xalq dilində yazılmış nəsr və nəzm, real ya da uydurma hadisə" mənasına gəlmişdir. Qərbdə roman XIV və XV əsrdə başlamışdır və ilk nümunəsi Migel de Servantesin "Don Kixot" adlı əsəri olmuşdur. Bu romanın birinci hissəsi 1605, ikinci hissəsi 1616-cı ildə yazılmışdır. XVIII əsrdə Daniel Defonun yazdığı "Robenzon Kruzo" romanı, Don Kixotdan sonra Qərb romanının ikinci böyük zirvəsidir. Beləki, XVIII əsrdə Jan Jak Russonun "Yeni Heleis", Hötenin "Werther" adlı romanları duyğu və romantizmə üstünlük vermişkən, XIX əsrdə tarixi, sosial, psixoloji romanlarla macərə, təbiət, təhlil və fikir romanları olan realist və natüralist romanlar görülür. Türkiyədə isə romanın başlanğıcı sayılan hekayələr 1870-ci illərdən sonra görülməyə başlamışdır. Daha əvvəl bir hadisə ətrafında qurulan uzun, qısa, mənzum, nəsr bütün yazılara hekayə deyilmişdir. Fransızcadan tərcümədə ilk romanlar da "hekayə" deyə tanınmışlardır (3, s. 45-87).

Türk ədəbiyyatında romanın bünövrəsinin qoyulması və sonrakı inkişafı Qərbdə olduğu kimi feodalizmdən kapitalizmə keçid dövründə, burjua sinfinin yaranması və inkişafı zamanında tarixi, ictimai və iqtisadiyyatın təsiri altında yavaş-yavaş təkamül edən bir janr olaraq ortaya çıxmamışdır. Qismən ənənəvi Şərq estetikası təməlinə formalaşmış milli nəsrin yeni dövrə adaptasiyası, əsasən, Qərb romanından tərcümə və təqlidlərlə, dövrün qərbyönlü yeniləşməsinin bir parçası olaraq meydana gəlmişdir. Şəmsəddin Sami, Namiq Kamal, Əhməd Midhəd, Rəcəzadə Mahmud Əkrəm kimi roman janrının ilk nümunələrini yaradan XIX əsrin II yarısının Tənziyat yazıçılarının ədəbiyyat və romanla bağlı yazılarını oxuyan zaman görürük ki, Avropa ədəbiyyatını və romanını savadlılığın ən yüksək səviyyəsi, türk ədəbiyyatının o günə qədərki nümunələrini isə geriliyin işarəsi sayırdılar.

Bildiyimiz kimi Tənziyat dövrünə qədər Osmanlı dövlətində Qərb stilində roman nümunələrinə rast gəlinmir. İlk yazılan romanlar isə, əsasən, Qərbdə yazılanları təqlid edirdi. Digər tərəfdən, Tənziyat dövründə yazılan əsərləri roman janrının tələblərinə tam şəkildə cavab verən əsərlərdən daha çox, uzun hekayə olaraq qəbul etmək lazımdır. Ənənəvi Şərq estetikasına söykənən hekayə janrı isə türklərin İslamı qəbul etmələrindən əvvəl dastanlarla başlayır. Sonrakı dövrdə yaranan xalq hekayələri və məsnəvilər də bu ənənənin davamıdır.

Türk romanının yaranma illərində yeni Tənziyat dövründə yazıçıların demək olar ki, hamısı roman yazmağa cəhd etmişlər. Çünki onların fikrincə roman, həm əyləndirən, həm də yeni düşüncə və informasiyanı ən mükəmməl çatdırmaq üçün bir vasitədir. Çünki onların hədəfləri yüksək təbəqəyə xitab edən əsərlər yazmaq deyil, öyrədən və təlimləndirən bir roman yazmaq idi.

1859-cu ildə İbrahim Şinasinin Rassin, La Fonten, Lamartin, Gilbert və Fenelondan 100-ə qədər mənzum tərcüməni içinə alan kitab nəşr etdirməsi Avropa təsirindəki yeni Türk romanının başlanğıc nöqtəsi qəbul edilir. Əhməd Mithat əfəndi "Roman və Romancılıq haqqında mütləaamız" və "Ahbar-ı asara Tamim-i Enzar" adlı məqalələrində roman janrının üzərində təfərrüatlı bir şəkildə dayanır və romanın mahiyyəti haqqında məlumat verir. Bu yazılarda roman ilə tarixi yazıların fərqlərini ortaya qoymağa çalışarkən, roman anlayışı ilə bərabər hekayə və nağıl anlayışlarını da istifadə edir. Burdakı məqsəd cəmiyyətin yeni tanış olduğu anlayışı xalqın daha tez mənimsəməsini təmin edərək insanları roman anlayışına alışdırmaqdır.

Fransız macərə romanlarından ilham alan Əhməd Mithədin romanları, qərb təsirinin çox dəyərli nümunələridir. Yazıçı romanlarında dövrün gətirdiyi hər mövzuya, dəbə, cərəyanlara açıq olmuşdur. Yazıçıyı müxbir kimliyi ilə, dağınıq sujet xətti ilə, axıcı anlatım, oxucuya məsləhətləri ilə Türk oxucusuna roman sevgisini aşılamağa çalışmışdır. Onun qərb sivilizasiyasının mənfi və müsbətlərini anlatmağa çalışdığı "Fəlatun bəy və Rakım əfəndi", müşahidə və təsadüflərlə ticarət həyatını təsvir etdiyi "Müşahədat", Əbdülhəmid dövrünün siyasətini tənqid edən "Jön Türk", dedektiv roman tərzində yazmağa çalışdığı "Dürdanə xanım" Əhməd Mithatın çox önəmli əsərlərindəndir (2, s. 13-90).

Əhməd Midhədin qəhrəmanları türk olan romanları ("Parisdə bir türk", "Qaranlıq məsələlər", "Dəmir bəy") ilə bərabər mövzusu, qəhrəmanları və məkanı ilə birlikdə tərcümə təəssüratı bağışlayan romanları da ("Diplomalı qız", "Quldur Montarı", "Cəllad", "Qızıl aşıqları") mövcuddur. Yazıçı "Monte Kristo"nu xatırladan "Dənizçi Həsən" in ("Hasan Mellah") ön sözündə "Dənizçi Həsən" və ya "Sırr içində sirlər" (Sır içində Esrar) başlıqlı hekayəni qələmə aldığını, əsərin tərcümə olmadığını hətta təqlid belə olmadığını və hekayənin Aleksandr Dümanın hekayəsi arasında mindəbir oxşarlıqların olmadığını yazır. XIX əsr dövrü yazıçılarının qərb ədəbiyyat nümunələri, xüsusilə fransız ədəbiyyatı yazıçılarının təsiri altında qalmasını göstərən faktlar çoxdur. Fransız ədiblərini dərin mütləə edən Əhməd Midhəd Rodos adasında sürgündə yaşayarkən roman yazma həvəsinə düşür. Onun "Dənizçi Həsən" ("Hasan Mellah"), "Əkinçi Hüseyn" ("Hüseyn Fellah") "Dünyaya ikinci gəliş", "Fəlatun bəylə Rakım əfəndi" bu illərin məhsuludur. "Dənizçi Həsən" fransız yazıçı Aleksandr Dümanın "Qraf Monte Kristo" ("Le Comte de Monte-Kristo") adlı əsərinə nəzərə olaraq qələmə alınmış bir macərə

²³ A.M.E.A. akad. Z.M.Bünyadov adına Şərqişnaslıq İnstitutunun Şərq-Qərb şöbəsinin böyük elmi işçisi, f.ü.f.d.

romanıdır. İki cild olaraq qələmə alınan əsərin sonunda qəhrəmanların aqibətləri haqqında dəqiq bir nəticəyə gəlinmədiyi üçün oxucular tərəfindən tənqid olunmuşdur. İki roman üzərində müqayisəli bir araşdırma aparan Cövdət Perin “Tənziyat ədəbiyyatında fransız təsiri” adlı kitabında bildirir ki, yalnız iki əsər arasında deyil, iki yazıçı arasında da bənzərliklər vardır. Hər iki yazıçı qarmaqarışlıq hadisələrlə dolu olan əsərində bəzən insanı güldürəcək hadisələrə istinad etməyi unutmur. Bundan başqa Dümanın digər fransız romantiklərininki ilə müqayisə edildiyində kobud görünən və daha çox xalq kütləsinə xitab edən lirikası Əhməd Mithəddə də mövcuddur. Həqiqətən də, “Qraf Monte Kristo” ilə “Dənizçi Həsən” arasında bir çox baxımdan bənzərliklər vardır. Hər şeydən əvvəl, məkan demək olar ki, eynidir. Aleksandr Dümanın əsərində hadisələr Aralıq dənizinin qərb sahillərində, “Dənizçi Həsən” isə Mərakeş, Əlcəzair, Misir, Suriya olmaqla bir çox Aralıq dənizi ölkələrində və İstanbulda cərəyan edir. Qəhrəmanlar arasında da böyük bənzərliklər vardır. Həsən dənizçidir, Dante də dənizçidir. Həsənin atası öldürülür, Dantenin atası aclıqdan ölür. Dantenin kisənin içində ölünün yerinə keçərək həbsxanadan qaçması, “Dənizçi Həsən” romanında Alonzonun Trillonu tapdığı həbsxanadan bir ölünün tabutuna qoyaraq qaçırması və Trillonu gəmiyə aparması səhnəsi demək olar ki, eynidir. “Qraf Monte Kristo” romanında qəhrəmanın tapdığı xəzinələrin yerini “Dənizçi Həsən”də Pavlosun şirkəti və atasından Həsənə qalan miras tutmuşdur. Əsərin intiqam almaq hissəsində də oxşarlıqlar davam edir. Dante bütün düşmənlərini öldürür və ədalət yerini tutur. “Dənizçi Həsən”də isə Həsən atasının qatili Yaqubu öldürür. Badyanı tutsa da öldürmür və onu Allaha tapşırır, o da cəzasız qalmır və iflic olur. Beləliklə, hər iki əsərin nəticəsi eynidir, yəni heç kim cəzasız qalmır. Bir tərəfdən Dante yaxşılıq mükafatlandırır, Həsən də roman boyunca bir çox insana yaxşılıq edir. Hər iki roman yaxşılığın pisliliyə qalib gəlməsi üzərində qurulmuş bir macərə romanıdır. Bütün bu çatışmamazlıqlara baxmayaraq türk ədəbiyyatında Əhməd Mithəd əfəndinin əsərlərini bünövrənin ilk daşlarından hesab etmək olar.

Dövrün önəmli yazıçılarından olan Namiq Kamal isə “roman”ın piyəs kimi faydalı bir əyləncə olduğuna “əxlaq və maarifə” bir fayda verəcəyinə inandığı üçün “Cəzmi” və “İntibah” əsərlərində bunu yansıtmğa çalışmışdır. “İntibah” bir çox baxımdan xalq hekayəsindən Avropa tərzinə keçidin bir nümunəsi olaraq qəbul edilmişdir. Yeniləşmə dövrü türk ədəbiyyatının ilk əsərlərində eşq, dövrün sosial şəraiti ilə realizmin təsiri altında, aşılıqlar arasındakı hüsrannın, qəmin səbəbi olaraq işlənmişdir. Namiq Kamalın “İntibah”ı da bu növdəndir. Cövdət Qüdrət “İntibah” romanı haqqında qeyd edir ki, İntibah, əxlaqsız bir qadını sevmə və onun tərəfindən sevlmə üzərinə qurulan bir əsərdir. Qəti bir əxlaqçı olan yazıçı, əxlaqsız vəziyyətə düşdüyünə görə qadının özünü günahlandırır, onun düşdüyü vəziyyətdə günahkar olmadığını bildiyi halda və onu əsərdə açıqladığı halda belə, yenə də o qadını tolerant davranmaz.

İntibahın əsil adı “Son peşmanlıq” olduğu halda senzura ilə birlikdə “İntibah” ya da “Sərgüzeşt-i Ali bey” olaraq dəyişdirilmiş və yazıçının romana qoyduğu önsöz ləğv edilmişdir. Namiq Kamal əslində “İntibahda türkcə ilə roman yazılıb yazılamayacağını test etmişdir. Yazıçı əsərində oxuyucuya açıq nəsihətlər və əxlaqi məsləhətlər vermişdir. Namiq Kamalın türk nəsrində ilk ədəbi roman hesab edilən “İntibah” əsərinin, eləcə də digər əsərlərinin qaynaqları, yaxud ilham mənbələri bu günə qədər mübahisə mövzudur. Əhməd Hamdi Tanpınar, Məhmət Kaplan, Mustafa Nihat Özön, Baha Dürdər, Atilla Özkırımlı, Robert Finn, Güzin Dino kimi tədqiqatçılar oxşar düşüncələrlə əsərin qaynağını fransız romanı olması fikri üzərində dururlar. Əhməd Hamdi Tanpınar qeyd edir ki, bu peşmançılıq romanı Namiq Kamala şübhəsiz Dümanın “Kameliyalı qadın” romanından gəlmişdir. Sübut olaraq da, Əli bəyin Mahpeykəri döydükdən sonra evdən çıxan zaman, bir neçə yüz lirəlik bank kartını onun üzünə çırpmasını, Dümanın romanının qumar səhnəsinin sonundakı jesti xatırladığını ifadə edir. Mahpeykərin də qəhrəman olaraq eyni romandan gəldiyini, həmçinin Abdullah əfəndinin Balzakın qəhrəmanı olduğunu ifadə edir. Abdullah əfəndi bizi pulu hər cür əxlaqi keyfiyyətdən üstün tutması ilə Dümadan çox fərqli bir nümunəyə, Balzaka götürür.

Mustafa Nihat Özön 1944-cü ildə yeni əlifba ilə nəşr etdirdiyi “İntibah”ın ön sözündə Mahpeykəri Viktor Hüqonun Lukris Borjia adlı qəhrəmanına bənzədir. Amma Bakırcı-oğlu bu romanın “Kameliyalı qadın” dan adaptə olunduğunu təkid edir (6, s.3-9). Robert Finn də özündən əvvəl bu roman üzərində tədqiqat aparan alimlərin düşüncələrini təkrar edir. Romanın teması əxlaqsız həyat tərzini yaşayan qadının bir kişiyyə duyduğu sevgi, bir çox türk tənqidçinin də qeyd etdiyi kimi, Dümanın “Kameliyalı qadın”ından götürülmüşdür. Tənziyat ədəbiyyatının şedevrlərindən hesab olunan bu əsər həm Viktor Hüqonun, həm də Dümanın təsiri altında yazıldığını qeyd etsək yanılmazdır (6, s.10-89).

Əhməd Hamdi Tanpınar “XIX əsr türk ədəbiyyat tarixi” kitabında qeyd edir ki, o illərdə mətbuatda geniş bir maraq oyandıran digər əsər “Vətən yaxud Silistrə” dir. Köhnə ədəbiyyat tərəfdarlarından olan Hacı İbrahim əfəndi də yazıçının bu əsərdəki dil səhvlərini araşdırmışdır. Bəzi tənqidçilər əsərin adaptasiya olduğunu, əsərin mövzusunun Viktoria Sardonun “Vətən” (“La patrie”) adlı əsərindən götürüldüyünü iddia edirlər.

Türk ədəbiyyatının ilk romancılarından olan Namiq Kamal, şərq tipli hekayəciliyi buraxaraq özünə nümunə olaraq Qərb ədəbiyyatını almış və əsərlərini, o ədəbiyyatın qayda və qanunlarına uyğun olaraq yazmağa çalışmışdır.

Namiq Kamalın “Gülñihal” əsərində Muxtar bəyin reaksiya verməkdə gecikməsi və məzarlıqda ölüm haqqında düşünməsi, orada sevgilisi ilə qarşılaşması kimi səhnələrin birmənalı şəkildə Şekspirin “Hamlet” əsərindən bəhrələndiyini təsdiqləyir. Digər bir oxşarlıq yazıçının “Qara bəla” əsərinin əxlaqi dəyərlərdən kəsad olan qəhrəmanı Ahşidin öz xarakteri etibarilə Şekspirin “Titus Andronikus” əsərindəki zənci qəhrəmanın Aron arasındakı bənzərlikdir.

Kamalın bir digər romanı isə iki cild olaraq düşündüyü ancaq tək cild yazdığı “Cəzmi” dir. Romanın tema olaraq İslami birlik fikrini həyəcanla ələ almışdır. Sağlam bir dil bazasına sahib Namiq Kamalın müxtəbir kimliyi ilə də xalqla əlaqə yaratmaq məcburiyyətində olması, istifadə etdiyi türkcənin sadə və sağlam bir dil olmasına imkan yaratmışdır. Beləliklə Kamalın iki romanı da dil və üslub baxımından yeni bir cığır açmışdır və bu əsərlərlə Əhməd Mithatın tutduğu yoldan fərqli

yeni bir yol ortaya çıxmış ancaq Kamal dilini əcnəbi kəlimələrdən təmizləyə bilmədiyi üçün romanlarında elit təbəqəyə xitab edə bilməmişdir.

Dövrün bir başqa yazıçısı olan Samipaşazadə Sezai tək romanı olan “Sərgüzəşt” ilə Tənziyat dövrünün çox işlənən əsərə mövzunu ələ almışdır. Yazıçı II Abdülhəmidin ağır rejimi dövründə əsərə temalı romanına görə təzyiqlərə məruz qalmamaq üçün Parisə qaçmaq məcburiyyətində qalmışdır. Yazdığı əsərlərlə hekayənin romandan ayrılmasını təmin edən Samipaşazadə Sezai, romanında bir əsir qızın başına gələn macəraları ələ alaraq fərdi hüriyyəti və insan haqqlarını müdafiə etmiş, Namiq Kamalın romantizmi ilə Halit Ziyanın realizmi arasında körpü yaratmışdır. “Sərgüzəşt” Sami Paşazadə Sezainin yazdığı ilk və tək romandır. Tənziyat ədəbiyyatının romantizmdən reallığa keçid yolundakı ilk ədəbi nümunələrini verən Sami paşazadə Sezai, bütünlüklə Osmanlı sosial həyatındakı sarət mövzunu işləyən bu romanla tanınmışdır. Yazıçının romanın yenidən nəşr olunması səbəbilə 1924-cü ildə yazdığı önsözdə bildirdiyi kimi, “Sərgüzəşt” əsərə qarşı olan bir əsərdir (2, s. 56-78).

Kənan Akyüz “Sərgüzəşt” haqqında bu sözləri qeyd edir : mövzunu bir paşanın oğlu ilə bir cariyənin eşq macərəsindən alan Sərgüzəşt, o zamanlar artıq bağlanmaq üzərə olan bir dövrün cariyəli, qullu böyük saray həyatının türk romanındakı ən uğurlu nümunədir..... daha əvvəl Əhməd Mithat tərəfindən işlədilməsinə baxmayaraq, əsərə teması “Sərgüzəşt” də çox uğurlu bir şəkildə ələ alınmışdır. Həm xarakterlər həm də məkan təsvirlərində romancı, əsasən realistdir. Amma romanda bəzən romantik bir atmosfer də gözə çarpır. Bu vəziyyəti ilə əsər romantizmdən realizmə keçidin romandakı ilk təcrübəsi olaraq qəbul edilir. Samipaşazadə Sezainin “Sərgüzəşt” romanında hakim olan mərhəmət duyğusu Viktor Hüqonun “Səfillər” romanından gələn bir təsirdir. O romanda da Hüqo cəmiyyəti mərhəmətli olmağa dəvət edir. Romandakı mərhəmət duyğusunu göstərmək üçün Jan Valjanın qonaq olduğu kilsənin şamdanlarını oğurlayarkən rahib tərəfindən tutulmasını xatırlatmaq yetər. Rahib, Jan Valjan polisə təslim etmək bir yana oğurladığı şamdanları qoymaq üçün bir torba da verir. “Sərgüzəşt”də bu duyğularla tez-tez rastlaşırıq. Ədibin “Sərgüzəşt” əsəri 1852-ci ildə Hariet Piçer Stounun yazdığı “Tom dayının koması” adlı romanla dünyada aktual bir mövzu olan, öz ölkəsində əsirliyin ortadan qaldırılmasında böyük rol oynayan və nəhayət türk ədəbiyyatına da təsir edən əsərə məsələsini işləmişdir.

Tənziyat dövrünün məşhur simalarından Mehmet Murad da bir romanla Tənziyat dövrü romanı formalaşdıran yazıçılardandır. “Turfanda mı, yoxsa turfa mı?” adlı əsərində Osmanlı dövlətinin o dövründəki ictimai vəziyyətini ələ almış və tənqid etmişdir. Dili sadə, üslubu isə bəsitdir (2, s. 78-90).

Osmanlı ədəbiyyatında roman janrının bünövrə daşlarından hesab olunan “Araba Sevdası” adlı romanında Rezaizadə Mahmut Əkrəm qərbliləşməni həzm edə bilməyən tiplərə yer vermişdir. Rezaizadə Mahmut Əkrəm “Araba sevdasında yaşadığı dövrün sosial reallığı içərisindən bir mövzunu seçib işləmişdir. Əsərin mövzusu atadan qalan mirası yeyən, səhv yetişdirilmiş və səhv qərbliləşən bir xarakter olan Bəhrüz bəyin, sərvətini xərcləyib qurtarması və səhv bir sevginin arxasınca getməsidir. Qərbdən gələn geyimlərin moda olduğu, Qərbi təqlidin və alafrağa tiplərin ortaya çıxdığı bir dövrdə, Bəhrüz bəy dövrün xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. qərbliləşməni əsl məğzini anlamayan züppə tipi verilmişdir. Romanın qəhrəmanı Bəhrüz bəy, bir çox nöqtələrdə, Əhməd Mithatın Felatun Bəyinə bənzəməkdədir. əsər müşahidələrə əsaslanana, realist bir üsulla yazılmışdır.

Tənqidçilər və ədəbiyyat tarixçiləri, Bəhrüzü tip olaraq Felatuna bənzədiyi üçün ondan ayırmaq istəməmişdir. Beləki, Bəhrüz özündən əvvəlki FelatunKdan çox fərqli bir xasiyyətə sahibdir. Doğrusu romanın başında tanıdığımız Bəhrüz doğrudan da bir ikinci Felatundur, amma sonra romantik bir aşiq xarakterinə bürünür ki, bu da oxuduğu fransızca romanların təsirinin nəticəsidir. Romanın əvvəlində tanıdığımız bu Bəhrüz alafrañqalığı, ağılsız, cahil, gülünc yanları ilə Felatuna çox bənzəyir. Qərbliləşmə ilə gələn sosial və mədəni dəyişim xalqa qəbul etdirmək və xalqı onlar haqqında məlumatlandırmaqdır. Müşahidələrə əsaslanan realist bir üslubla yazılan roman, “Felatun bəy və Rakım əfəndi” əsəri ilə bir-birinə bir çox nöqtədə bənzəməkdədir.

Tənziyat dövründə, Namiq Kamal, Samipaşazadə Sezai, Rezaizadə Mahmud Ekrem, Nabizadə Nazım romanın texnikasına bağlı qaldıqları halda, Şəmsəddin Sami və Əhməd Mithat gündəlik dili istifadə edərək bu yoldan ayrılırlar. Bu dövrün Tənziyat roman yazıçılarının ələ aldıkları mövzuların ortaq məqsədi, xalqa xitab edən roman forması yaratmaqdır.

Əbdülhəq Həmid də həmin dövrdə romanın bünövrəsini qoyanlardan hesab olunur. Təbii ki, o da avropa təsirindən tam çıxıb bilməmiş və öz əsərlərindən qərb tipli romanlardan bəhrələnmişdir. İnci Enginün “Yeni türk ədəbiyyatı tədqiqatları” kitabında qeyd edir ki, “Yazıçı “Finten”dəki Şekspirin təsirini özü açıqlamaqdan çəkinmir”. Əbdülhəq Həmidin “Əndəlüs tarixi” kitabına daxil olan “İbn Musa” (1880) əsərində xristianlığı təmsil edən keşişin iyrenc bir şəkildə təsvir olunmasının mənbəyi Viktor Hüqonun “Notrdamın qozbeli” adlı əsərindəki keşişdir. Beləliklə, adları yuxarıda çəkilən yazıçılar və onların əsərləri göstərir ki, Tənziyat dövrü novator yazıçılar məhz qərb ədəbiyyatı nümunələri sayəsində yeni romanlar yazmışlar. Ziyalılar oxuduqları Avropa nəşr nümunələrini türk mədəniyyət və mentalitetinə uyğunlaşdıraraq yeni əsərlər təqdim etmişlər. Hesab edirəm ki, bu yazıçılar ilk mərhələdə Avropa ədəbiyyatından bu qədər çox bəhrələnənləri qəbul ediləndir. Şinasi, Namiq Kamal, Əhməd Mithat əfəndi kimi yazıçılar Volter, Monteskyö, Russo kimi fransız inqilabçı yazıçıların təsirində qalıb öz əsərlərində ictimai bəzən siyasi mövzuları qabartmağa çalışmışlar.

Roman yazıçılarında Nəbizadə Nazım, “Zəhra” romanında realist naturalist üslubu mənimsəmiş və əsərlərinə tətbiq etmişdir. Roman bir qadının qısqançlığı və intiriqaları üzərində qurulmuşdur. Namiq Kamal təsirlərinin görüldüyü romanın dili, təbiət təsvirlərində əcnəbi kəlimə və dil qaydaları ilə yüklənmişdir; üslub isə qeyri səmimi və çox ağırdır. Günlük həyatın anlaşıldığı yerlərdə isə üslub baxımından səliqəliliyə diqqət edilməmişdir.

Tənzimət ədəbiyyatı yazıçıları, istifadə etdikləri dil baxımından bir hissəsi geniş kütlələrə (Ə. Mithat, Ş.Sami) bir qismi isə yüksək zümrəyə (N. Kamal, R. Mahmud Əkrəm, S.Sezai) xitab etmişdir.

NƏTİCƏ

Türk ədəbiyyatında romanın təşəkkülü və sonrakı inkişafı Qərbdə olduğu kimi feodalizmdən kapitalizmə keçid dövründə, burjuva sinfinin yaranması və inkişafı zamanında tarixi, ictimai və iqtisadiyyatın təsiri altında yavaş–yavaş təkamül edən bir janr olaraq ortaya çıxmamışdır. Qismən ənənəvi Şərq estetikası təməlinə formalaşmış milli nəsrin yeni dövrə adaptasiyası, əsasən, Qərb romanından tərcümə və təqlidlərlə, dövrün qərbyönlü yeniləşməsinin bir parçası olaraq meydana gəlmişdir. Şəmsəddin Sami, Namiq Kamal, Əhməd Midhəd, Rəcəizadə Mahmud Əkrəm kimi roman janrının ilk nümunələrini yaradan XIX əsrin II yarısının Tənzimət yazıçılarının ədəbiyyat və romanla bağlı yazılarını oxuyan zaman görürük ki, Avropa ədəbiyyatını və romanını savadlılığın ən yüksək səviyyəsi, türk ədəbiyyatının o günə qədərki nümunələrini isə geriliyin işarəsi sayırdılar.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Ahmet, M. Felatun beyle Rakım efendi/ Hazırlayan: Nejat Birinci. – Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları, – 2000. – 345 s.
2. Cevdet, K. Türk romanında hikaye ve roman / – İstanbul:Varlık yayın, – 1965. – 414 s.
3. Dino, G. Türk romanının doğuşu / – İstanbul: Agora kitablığı, – 2008. – 224 s.
4. İbrahim, Ş. Şair evlenmesi / Hazırlayan: Mustafa Yücel. – İstanbul: Kurgan Edebiyat, – 2011.– 40 s.
5. Kaplan, M. Vatan yahut Silistre. Türk edebiyatı üzerine araştırmalar III/ –İstanbul: Dergah yayınları, –1991. –494 s.
6. Kemal, N. İntibah / Hazırlayan: Seyit Kemal Karaalioglu. –İstanbul: İnkılap yayınları, –1999.
7. Kerem, Z. Araba sevdası. Yeni türk edebiyatı incelemeleri/– Ankara: Akçağ yayınları, –1998.– 28 s.

OSMANLI ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞINDA ROMAN JANRININ BÜNÖVRƏSİNİ QOYANLAR XÜLASƏ

Tənzimət dövründə romana keçid birdən–birə baş verməmişdir. Roman, Türkiyə ədəbiyyatına daxil olan zaman Avropada artıq tanınan və gündən–günə inkişaf edən bir janr idi. Osmanlı ədəbiyyatında roman janrına rast gəlinə də, bu avropa tərzində yazılan romandan çox fərqli bir anlayış idi. Türk ədəbiyyatında avropa stilində roman yazma ənənəsi 1860–cı ildən sonra başladı. Türk romanı xüsusilə tərcümə əsərlərlə, qəzetlərdə hissə–hissə çap olunmaqla türk oxucusuna təqdim olundu. Bu təcrübədən sonra öz əsərlərini yazan yazıçılar eyni üsulla romanlarını da nəşr etdirdilər. Əvvəllər qərb romanlarından tərcümə olunan nümunələrin texnikasını, bir müddət keçdikdən sonra yerli yazıçılar da istifadə etməyə başladılar.

Açar sözlər: roman, qərb ədəbiyyatı, yazıçılar, osmanlı ədəbiyyatı

THE FOUNDERS OF THE NOVEL GENRE IN OTTOMAN LITERATURE RESUME

During the Tanzimat period, the transition to the novel did not happen suddenly. The novel was a genre that was already known in Europe and was developing day by day when it entered Turkish literature. Although the novel genre was found in Ottoman literature, it was a very different concept from the novel written in the European style. The tradition of writing novels in the European style in Turkish literature began after 1860. The Turkish novel was presented to the Turkish reader especially through translated works and partial publication in newspapers. Writers who wrote their works after this experience published their novels in the same way. After a while, local writers also started to use the technique of samples translated from Western novels.

Key words: novel, western literature, writers, Ottoman literature

ОСНОВАТЕЛИ ЖАНРА РОМАНА В ОСМАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ РЕЗЮМЕ

В период Танзимата переход к роману не произошел внезапно. Роман был жанром, который уже был известен в Европе и развивался день ото дня, когда он вошел в турецкую литературу. Хотя жанр романа был обнаружен в османской литературе, он сильно отличался от романа, написанного в европейском стиле. Традиция написания романов в европейском стиле в турецкой литературе началась после 1860 года. Турецкий роман был представлен турецкому читателю прежде всего через переводы произведений и частичные публикации в газетах. Писатели, которые писали свои произведения после этого опыта, издавали свои романы таким же образом. Через некоторое время местные писатели также стали использовать технику перевода произведений из западных романов.

Ключевые слова: роман, западная литература, писатели, османская литература

RƏYÇİ: dos.L.Ələkbərova